

Angažirana i kritička ontologija

U povodu 70. rođendana Lina Veljaka

Sažetak

Tekst želi i naslovom i sadržajem pokazati »konstruktivnu proturječnost« pozicije Lina Veljaka, filozofa koji je povezivao i angažman i kritičku misao i ontologiju i neke dimenzije teološkog pristupa. Pokušaj je to da se u najkraćem ocrtta ljudska dimenzija filozofa koji je svojim karakterom bio i ostao osuđen na toleranciju, odnosno filozofa prakse koji je svojim teorijskim korijenima bio i ostao osuđen na re-evolutivnu akciju. Lino Veljak beskompromisni je čovjek kompromisa, osoba koja će uvijek i do kraja tražiti mogućnost razumijevanja i tolerancije, ali će se također vrlo radikalno suprotstaviti i suprotstavljati svim oblicima institucionalnoga zla. Zasigurno nije dobro sve što je Lino Veljak učinio za hrvatsku filozofiju, odnosno filozofiju regije kojoj pripadamo, ali je zasigurno sve napravio – s dobrom namjerom.

1.

Lina Veljaka poznajem od svojih studentskih dana kada je bio svojevrsna spona između »gornjeg doma« *praksisovaca* i nas studenata. I premda su se znala zalomiti pijanstva i s Milanom Kangrgom i Dankom Grličem u dvorištu obližnje birtije *Kod tri hrasta* ili u *Klubu sveučilišnih nastavnika* u Kavurićevoj, Veljak je oduvijek bio najpristupačniji član zagrebačkog Odsjeka za filozofiju. Zapravo, kakav je tada bio, takav je, čini mi se, ostao do danas – uvijek voljan priskočiti, objasniti, pomoći, pa ako treba i uz bijelo vino, oduvijek mu drago.

Veljak je oduvijek bio Lino. On nije oko sebe gradio auru nedostupnog autoriteta. Nije imao gard hijerarhijski visoko postavljenog profesora, niti se ikada iz njegovih riječi moglo osjetiti bilo kakvo podcjenjivanje, bijeg u visokoznanstveni diskurs ili distanciranje od onih koji su nekada vjerojatno, a nekada sigurno, znali manje od njega.

Kao student sam jednoga ljeta bio dijelom male kolonije na Pagu, gdje je petnaestak ljudi svakodnevno uživalo u plavom moru, crnom ili bijelom vinu i »raznobožnim« diskusijama. I danas se tog ljetovanja sjećam kao jednog od najljepših (premda bi o tom ljetu više činjenica i danas mogao ispričati Lino).

Ima neka tajna veza između slonovskog pamćenja i bijeloga vina, ali nam je Lino Veljak nikada nije otkrio.

Sjećam se i Veljakova stana u Nalješkovićevoj, u kojemu me njegova tada malena Tanja učila crtanju, a njegova tadašnja supruga Biserka poučavala »univerzumu odnosa« na katedrama i oko njih.

Nama studentima bila je čast u neka vremena odlaziti u Beograd na Slobodni univerzitet. Spavali bismo obično kod Vlade Revolucije, a iz tih se vremena sjećam jasno olovke zapiknute za brojčanik telefona i razmjene papirića kojima se objašnjavalo kako liniju prisluskuju. Mislim da je taj osjećaj mogućnosti promjena na bolje, baštinjen od *Praxisa*, konstanta napora Lina Veljaka. Mijenjat će se područja, načini, oblici suradnje, ali volja za promjenom ostala je u Linu Veljaku do danas.

Sjećam se i »beskrajnih« razgovora na terasi Petrovogorske 16, gdje sam nerijetko imao priliku ugostiti filozofe i prijatelje filozofije. Posebnu draž tim razgovorima davali su Lino Veljak, Mario Rebac, Alija Hodžić i Nenad Pternac, a svoje su doprinose pružali i Enes Kišević, Ivana Radić, Jasna Babić, Veljko Žvan, Dubravko Grbešić, Hrvoje Glavač... U pravilu je bilo više ljudi nego mjesta, ali nam to nije smetalo i u početku svakog druženja razgovarali bismo, a u nastavku svakog razgovora zapravo bismo slušali Lina Veljaka.

No da ne bi ispalo da smo desetljeća proćerdali u razgovorima uz vino i da samo o tome mogu svjedočiti, rekao bih i nekoliko riječi o misaonom horizontu Lina Veljaka kao filozofa. Pritom se unaprijed ograđujem stavom da ne mogu predstaviti cjelokupno Linovo djelo. Niti sam pročitao sve što je on objavio, niti se osjećam kompetentnim. Pa ipak sam pristao pokušati jer je riječ o osobi koju poštujem do te mjere da pretpostavljam kako postoji neki razlog i kada čini nešto što se meni u određenom trenutku čini manje prihvatljivim ili pogrešnim.

Ideja je, dakle, ovog ipak slavljeničkog zapisa na nekoliko primjera pokazati intencije, pristupe, možda prepoznatljive obrasce iskaza i slično.

2.

Onako kako se Lino Veljak na početku svog *Uvoda u ontologiju*¹ ograđuje – govoreći da njegova knjiga nije »tipična školnička propedeutika« te da će autor povremeno zaći i u teme koje ne spadaju u tradicionalno shvaćeno područje ontologije, pa i filozofije same – tako ćemo na početku ovog teksta najaviti pristup koji nije opterećen strogošću rabljenja filozofijskog pojmovlja

¹ Lino Veljak, *Uvod u ontologiju*, Naklada Breza, Zagreb 2019.

ili strogom filozofičnošću pristupa. Takva je prigoda, prijateljsko je ozračje, a niti slavljenika nije jednostavno jednostrano interpretirati ubacujući ga u neku unaprijed pripremljenu ladicu.

U ovom je tekstu, naime, riječ o Linu Veljaku koji je svojim opusom, ali i aktivističkim djelovanjem uvijek bio i ostao do današnjeg dana u procjepu između strogosti filozofije same i želje da se u aktualnim društvenim i političkim situacijama govori i angažira, misli i djeluje. Utoliko i pomalo čudan naslov ovog priloga, koji spaja ono što je po mnogima nespojivo. Ilustracija je to duha koji je upravo to činio – spajao naizgled nespojivo i pronalazio kompromise tamo gdje se to činilo nemogućim.

Nekom bi moglo izgledati da ga se određuje kao čovjeka kompromisa. Nesumnjivo je da elemenata za takvo određenje ima, no čini se da se u Veljaku ujedinjuju silnice koje iz različitih područja streme k istom cilju. U tom je smislu više riječ o sinergijama različitih djelovanja, koje lik i djelo Veljaka kompromisno ujedinjuju.

Stariji se sjećaju kako je 1974. godine u Ljubljani, zajedno sa Zoranom Đinđićem (i nekolicinom prijatelja među kojima su bili Miodrag Stojanović, Mario Rubbi, a možda i Mario Rebac) bio »rezolutan« prema tadašnjoj represivnoj politici. I u onom i u ovom režimu, Veljak se bavio i bavi »neprijateljskom propagandom«. Ta se »neprijateljska propaganda« uglavnom sastoji u angažiranom kritičkom javnom nastupanju kojemu težinu daje činjenica da je riječ o intelektualcu, k tomu još i filozofu, i to ne bilo kakvom, nego filozofu koji je blisko surađivao s *praksisovcima*, pa dijelom i naslijedio misao i orijentaciju *praksisovaca*, nemilih i prošlom i ovom, a vjerojatno i nekom budućem režimu.

Gdje se nešto iniciralo – moglo se vjerovati da će i on biti tamo. Intervjuima i raznim okupljanjima suprotstavljao se jačanju revizionističkih tendencija, suprotstavljao se ideji »izjednačavanja totalitarizama«. Mogli smo ga vidjeti na fotografijama kako demonstrira zajedno sa Ženama u crnom.

Nastavak je to, dakle, uvijek prisutnog bunta i spremnosti na pobunu koja ga je označila još za studentskih dana. Istovremeno je riječ o autoru petstotinjak radova, dugogodišnjem voditelju Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, voditelju doktorskog studija na istom fakultetu i da dalje ne nabrajamo. U liku i djelu Lina Veljaka ujedinjuju se želja uspostavljanja poimovne mreže filozofijskog dohvaćanja svijeta i težnja da se iz temelja mijenja ono što ne odgovara duhu vremena, što je ideološka laž, što je pravno, moralno, politički neodrživo.

Riječ je o sljedniku filozofije prakse Gaje Petrovića, Milana Kangrge, Danka Grlića, Branka Bošnjaka i ostalih filozofa *praxis*-orijentacije. Jednom

od rijetkih koji su zadržali praksisovsku orijentaciju re-evolutivnog zahvaćanja u stvarnost i podizanja stvarnosti na razinu zbilje. Za razliku od mnogih koji su tvrdili da je *praxis*-filozofija ostavila tek naputke o nužnosti mijene, a ne i instrumentarij mogućih promjena – Lino Veljak je *praxis*-filozofiju pokušavao pronaći u svim problemima filozofije i svim filozofskim pristupima koje je analizirao/interpretirao.

Instrumentarij, metode promišljanja, a velikim dijelom i problematika, unaprijed su, dakle, određeni. Čitatelj Veljakove rečenice, odnosno njegova djela, teško se može osloboditi misli da se neprestano kreće u krugovima koji su unaprijed određeni, odnosno da nedostaje iskorak koji se očekuje, pa na neki način i najavljuje, ali do kojega ne dolazi.²

To da je Veljakova filozofijska misao možda više inspirirana Kangrginom nego Gajinom filozofijom može biti grešna interpretacija autora ovog osvrta. No količina interpretiranih teza, pa i analiziranih filozofijskih izvoda, pokazuje bliskost Veljaka filozofijskoj analizi Milana Kangrge.

Čitatelj Veljakovih tekstova često će steći dojam da su temeljna Veljakova pitanja zapravo dvojbe koje su se pojavile s Kangrginom interpretacijom filozofije od Kanta do Marxa. To, naravno, ne znači da u Veljakovim promišljanjima nije sadržana sva filozofija, da se mišljenje nije protezalo od antike do suvremenosti. Želja je skrenuti pozornost na to da je ishodište temeljnih filozofijskih stavova (kojima se Veljak uvijek iznova vraća) u djelu Milana Kangrge. Gajo Petrović je povremeni korektiv.

Jedan od razloga mogao bi biti i u različitim stilovima Petrovića i Kangrge. Dok je Petrović bio mislilac za kojega se moglo misliti da pokušava najkraćim putem doći do unaprijed postavljenog misaonog cilja, o Milanu Kangrgi bilo je uobičajeno misliti kao o filozofu koji uporno produbljuje i tka »šinjel« interpretacije njemačke klasične filozofije, koji će ogrtati i današnji, a i mnogi budući filozofi iz Hrvatske i cijele regije.

Možda je po tom načinu tkanja filozofijskog teksta, po zaljubljenosti u dubinu Kangrgine interpretacije, Lino Veljak bliži Kangrgi. To je interesantno jer Lino Veljak ne samo da je naslijedio Petrovićevu katedru, nego se nikada nije posebno bavio etikom.

Duh *Praxisa* u njemu nikada nije utihnuo. O tome svjedoče stalna pozivanja na misao i stavove *praxis*-filozofije. No ta je misao ugrađena u pristup koji se čini kulturološki širim, a djelomice i konkretnijim od pristupa inicijatora

² No to je samo jedno od mišljenja o Veljakovu djelu, i to od strane (ovog) interpreta koji je dugo i uspješno surađivao s Linom Veljakom, pa teško može biti objektivan (posebno nakon dugih noći i diskusija zanimljivoga društva, koje su povremeno bile upriličene na jednoj natkrivenoj terasi u podnožju Sljemena u Zagrebu).

praxis-filozofije, koji su generacije svojih učenika ostavile na relativno pustoj ledini svjesne nužnosti promjene, pa i revolucije, ali daleko od ideje o stazama kojima bi se trebalo uputiti da bi se ta nužnost realizirala.

Za Lina Veljaka moglo bi se reći da je zagovarao filozofiju revolucije s ljudskim licem, da je slijedio odbojnost prema birokratskom segmentu politike, ali da se otvarao prema političkom i posebno aktivističkom djelovanju. Mnoge je stavove *praxis*-filozofije Veljak pokušao dosljedno živjeti. U tome je vidljiva njegova teorijska konzistentnost, ali i dokaz suživljenosti s mišlju koju je zagovarao.

Naravno, pomaci u mišljenju nužni su i prisutni. Tekstovi knjige *Horizont metafizike. Prilozi kritici ideologijske svijesti*,³ premda sugeriraju Heideggerovu misao kao onu koja pruža mogućnost uvlačenja tubitka u povijesnost svijeta, ipak prednost daju mišljenju koje neće »ukrutiti bitak«, što dovodi do razvodnjavanja filozofije i njena prelaska u discipline koje će dokinuti njenu važnost.

U tom se kontekstu Kangrga sugerirao kao mislilac svijeta koji nastaje nakon Francuske revolucije, svijeta koji nije zaokružen i jednom vječno dan metafizičkim pojmovima, nego je svijet koji čovjek kao djelatno biće uspostavlja svojim aktivnim djelovanjem, svojim re-evolutivnim suprotstavljanjem svakoj dogmi i svemu što polaže pravo biti vječnim.

U *Uvodu u ontologiju*, knjizi objavljenoj 2019. godine, orijentacija zatvaranja vrata ontologiji na način kako je to činio Milan Kangrga bitno je reducirana. Dapače, ontologiji se ostavlja otvoren prostor za različite pristupe, pa ona sama postaje disciplinom kroz koju struji sva filozofija. U zaključnom dijelu Lino Veljak piše:

»Ontologija, ukoliko se ne zatvara u nekakav oblik samodovoljnosti, uvrštava se među temeljne dimenzije filozofijskog mišljenja. A mišljenje, filozofijsko mišljenje, ali i svako drugo mišljenje, jest ili kritičko (a to znači: ništa se ne uzima zdravo za gotovo zato što 'tako svi misle', ili jer tako govori zdrav razum ili jer tako propovijedaju bilo ovozemaljski bilo pak vjerski autoriteti, te stoga svaki stav podliježe propitivanju i preispitivanju, kojim se ono što je vjerodostojno odvaja od laži, obmana i predrasuda) ili mišljenja nema, nego na njegovo mjesto stupaju predrasude i dogme.«⁴

³ Lino Veljak, *Horizont metafizike. Prilozi kritici ideologijske svijesti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1988.

⁴ L. Veljak, *Uvod u ontologiju*, str. 185.

3.

U pristupu razumijevanju medija Veljak je napravio korak naprijed u odnosu na filozofijsku školu iz koje je proizašao. Za razliku od Petrovića ili Kangrge, Veljak uviđa ulogu masovnih medija u oblikovanju svijesti društvene zajednice. Tako u tekstu »Medij ideologije« funkciju ideologije Veljak vidi kao »mehanizam proizvodnje, reprodukcije i učvršćivanja logike ropstva«. ⁵ Ne misli da se ti mehanizmi mogu svoditi na medije, odnosno masovne medije, ali u masovnim medijima vidi »veoma značajnu, danas možda i presudnu ulogu«. ⁶ Njegovo je mišljenje da se taj cjelokupni proces treba promatrati u područjima obrazovanja, kulture i politike jer se kroz njih odvija proces »napredovanja nihilizma«. ⁷

Mediji su, dakle, sredstvo posredstvom kojega se realizira ideologija kao lažna svijest koja porobljava i vodi, u krajnjoj liniji, nihilizmu. Apostrofira se posebno zabava kao oblik ideologije koji se podastire suvremenim masmedijima. Mediji zabave uistinu neprimjetno održavaju postojeće stanje, razvijaju ovisnost i sustave vrijednosti kojima se betoniraju postojeći odnosi.

U svom razumijevanju medija, premda spominje i filozofiju medija, Veljak ipak ostaje u domeni stare kritike ideologije kao lažne svijesti. Treba vjerovati da bi trag uvođenja promišljanja medija, da je razvijen, doveo Veljaka do zanimljivih filozofsko-medijskih zaključaka. Posebno ako se ima u vidu navođenje propagande kao sredstva oblikovanja javnosti.

Još je jedna misao vrlo zanimljiva u tekstu »Medij ideologije«. Riječ je o pitanju mogućnosti medija oslobođenja. Autor se naime pita:

»Što je nužno strukturalno mijenjati u medijima (u užem i širem smislu) da bi oni bili u službi oslobađanja, a ne u službi porobljavanja, da bi bili prijenosnici samosvijesti slobode, a ne prijenosnici bilo koje ideologije?«⁸

Na ovo pitanje Veljak ne daje odgovor, ali je zanimljivo da mu se to pitanje nametnulo. Pitanje medija filozofiji se na različite načine sve više nameće kao nezaobilazno pitanje ljudske slobode i ljudskoga opstanka jer mediji nisu samo prenositelji informacija, nego su, kako bi Marshall McLuhan rekao, poruka.

Pojednostavljeno, birajući medij, biramo vrstu slobode koju možemo zadržati; birajući novine zaranjamo u slobodu novinarstva; televizija nam nudi

⁵ Lino Veljak, »Medij ideologije«, *Filozofska istraživanja*, 30 (2010) 4, str. 595.

⁶ Ibid.

⁷ Usp. *ibid.*, str. 603.

⁸ Ibid.

televizijsku slobodu, film filmsku itd. Čovjek je, hegelovski mišljeno, medij djelatnosti duha. Tek iz tog područja duha (a tome se približavala misao Rudolfa Steinera) moći će doći prava poruka oslobođenja.

Medij slobode mora biti u području duhovnosti. Putokaz nam donosi umjetnost. Realiziranje stvaralaštva putem medija oblik je zadobivanja ljudskog svijeta u sebi, a to je osvajanje prostora slobode. Utoliko nisu i neće biti mediji ti koji će donijeti ili prenijeti ideju slobode. Mi ćemo, ako ćemo, biti mediji slobode koju ćemo pronositi svijetom. Naravno, ako shvatimo dubinu poruke sadržane u pojmu *medij*.

4.

Otvorenost misli Lina Veljaka sugerira i njegov odnos prema često zapostavljanoj misli islamske filozofije. U tekstu »O mediteranskom utemeljenju cikličkog poimanja povijesti«, uz Vica, kao mogućeg utemeljitelja ideje povijesti Veljak vidi Ibn Halduna i kaže:

»... on je prvi mislilac koji je sustavno elaborirao filozofijskopovijesnu koncepciju cikličkog kretanja. Možda je upravo ovaj arapski mislilac onaj kojega bismo s najvećim pravom mogli odrediti kao pravog utemeljitelja filozofije povijesti u užem (dakle i disciplinarnom) smislu riječi. On ne samo što elaborira kriterije i metode valjane rekonstrukcije minulih zbivanja, nego postavlja zadaću da otkrije zakonomjernosti i uzroke povijesti ljudskog roda, a realizaciju te zadaće utemeljuje upravo u filozofiji.«⁹

Istaknuo bih još jednu dimenziju Veljakova rada. Naime, na onaj način na koji je Noam Chomsky u svjetskim okvirima danas poznatiji kao aktivist, kritičar američke administracije, svojevrsni filozof politike, a manje kao *professor emeritus* lingvistike – Veljak je danas u našoj nesretnoj regiji poznatiji po velikom broju svojih intervjuua u kojima secira aktualne politike (ideologije) državnica i njihovih nomenklatura.

Čini se da u tim intervjuuima najviše do izražaja dolazi Veljakova »bespoštedna kritika svega postojećega«. Veljak izvlači konzekvence iz svoje filozofije i raskrinkava ideološke igre političkih hijerarhija i njihovih birokracija. Kritika desnice, da tako pojednostavimo, konstanta je tih objavljenih intervjuua, a ishodišna bi se točka mogla pronaći u knjizi *Horizont metafizike*, u tekstu »Neokonzervativizam i nova desnica«. Knjiga je objavljena 1988. godine i

⁹ Lino Veljak, »Ibn Haldun i Vico. O mediteranskom utemeljenju cikličkog poimanja povijesti«, *Filozofska istraživanja*, 29 (2009) 4, str. 720.

već tada najavljuje proces koji danas uzima maha i koji predstavlja neprijatelja kojemu se Veljak s najviše strasti suprotstavlja.

Interesantan je i Veljakov odnos prema religijskim hijerarhijama i teologizma. Čini se da je tu njegova otvorenost prema dijalogu i razumijevanju najviše došla do izražaja. Smirenost koju je nekada imao Branko Bošnjak našla je u Linu Veljaku svog nastavljača. Dijalogu teologije i filozofije pomogao je mnogim svojim nastupima, predavanjima, suradnjama te posebno formalnim i neformalnim kontaktima koje je uspostavljao i na temelju kojih je razvijao atmosferu suradnje i zajedničkih traganja. Je li u tome pretjerao pokazat će vrijeme. Ono što je sigurno jest to da su takav dijalog i takva tolerantnost neophodni, dobrodošli i zasigurno plodni.

Na kraju dopustite i nešto potpuno osobno. Nisam, naime, sreo osobu koja bi navečer ili kroz noć tako intenzivno slavila Dionizija, a koja bi ranim jutrom bila apolonski spremna za rad, komunikaciju, pisanje, razumijevanje.

Uvijek pristupačan, susretljiv, Lino Veljak je zasigurno osoba koja je odigrala i važnu ulogu u »kadroviranju« hrvatske filozofije. Je li to dobro odrađeno također će pokazati vrijeme. No siguran sam da je to napravljeno s dobrim namjerama.